

Archeologie Malostranského náměstí v Praze. K definici archeologických hodnot a jejich preventivní památkové ochraně

Jan HAVRDA; Jaroslav PODLIŠKA

ABSTRAKT: Příspěvek shrnuje základní údaje o památkové hodnotě historického podzemí jednoho z nejvýznamnějších pražských náměstí. Informace k tomuto shrnutí poskytuje několik desítek záchranných archeologických výzkumů provedených na jeho ploše či v blízkém okolí. Podzemí náměstí (archeologické stratifikované souvrství a další komponenty – objekty, konstrukce, hroby apod.) představuje památkovou hodnotu, která obsahuje celou řadu důležitých informací vypovídajících nejen o vzniku vrcholně středověkého veřejného prostranství se stavbami na něm vybudovanými, ale také o památkách výrazně starších, předcházejících vzniku města takového, jaké ho známe dnes. Archeologický pohled je doplněn úvahou o památkovém potenciálu historického podzemí lokality a rizicích, která ho ohrožují. Svým konceptem navazuje na v minulosti ve Zprávách památkové péče publikovaný příspěvek o Staroměstském náměstí v Praze.

KLÍČOVÁ SLOVA: Praha; veřejný prostor; archeologický výzkum; archeologický potenciál; památková péče

Archeology of the Malostranské Square in Prague: on the definition of archaeological values and their preventive heritage protection

ABSTRACT: The article summarizes basic data on the heritage value of the historical underground of one of the most important squares in Prague. Information on this summary is provided by several dozen salvage archaeological excavations carried out in its immediate area or in the vicinity. The underground of the square (archaeological stratified formation and other components such as buildings, structures, graves, etc.) is of high heritage value and contains a wealth of important information about not only the emergence of the high medieval public area with its buildings, but also about significantly older heritage properties that precede the origin of the city as we know it today. The archaeological view is supplemented by a consideration of the heritage potential of the historical underground of the locality and the risks that threaten it. Its concept follows up on an article on Old Town Square in Prague published in previous Reports of Heritage Care.

KEYWORDS: Prague; public space; archeological research; archaeological potential; heritage care

Historie náměstí a jeho význam

Problematika památkové hodnoty historického nadloží Prahy (antropogenní souvrství s archeologizovanými konstrukcemi a objekty) je v posledních letech více diskutována.¹ Její specifickou částí jsou i památky skryté pod dlažbami komunikací a veřejných prostranství historického centra. Z nejvýznamnějších náměstí Pražské památkové rezervace bylo zatím z archeologického hlediska vyhodnoceno a publikováno pouze Staroměstské náměstí.²

Významově zcela srovnatelným veřejným prostranstvím je i Malostranské náměstí. Spolu se Staroměstským, Hradčanským, Karlovým a Václavským patří k nejnámějším historickým náměstím hlavního města. Nalézá se na katastru Malé Strany, přímo pod Pražským hradem a svahy Strahova a Petřína, v centrální části Pražské památkové rezervace (obr. 1). Jeho plocha činí takřka dva hektary. Na rozdíl

od celkem rovinatého Staroměstského náměstí vzniklo na relativně výrazném svahu klesajícím k východu směrem k toku Vltavy. Další odlišností je i existence bloku zástavby uprostřed samotné plochy náměstí, který je dělí již od doby svého vzniku na dvě svébytné části – horní (dříve Vlašské) a dolní Malostranské náměstí (obr. 2 a 3). V této partii se nalézá nejstarší doložená malostranská sakrální stavba – kostel sv. Václava. Místo, kde byl postaven, je v raně středověkých legendách spojováno s příběhem translace světceva těla ze Staré Boleslavi na Pražský hrad. Kostel byl v nedávné minulosti archeologicky důkladně prozkoumán a výsledky publikovány.³

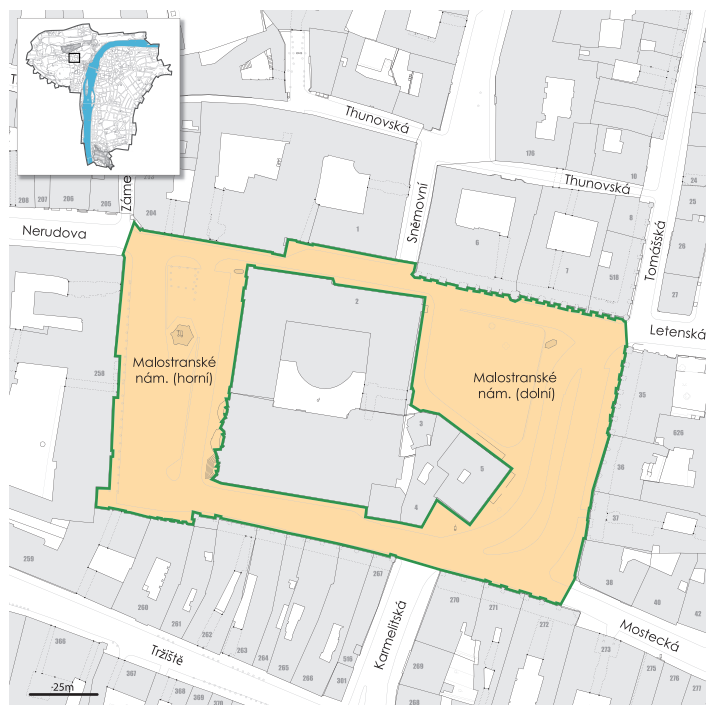
■ Poznámky

1 Jaroslav Podliska – Michal Tryml, Ochrana archeologických památek v Pražské památkové rezervaci, Zprávy pa-

mátkové péče LXXII, 2012, č. 2, s. 100–105. – Jaroslav Podliska – Martin Tomášek, Na okraj archeologické památkové péče, Zprávy památkové péče LXXIV, 2014, č. 3, s. 246–250.

2 Jan Havrda – Jaroslav Podliska, Archeologie Staroměstského náměstí. K problematice památkové hodnoty historického podzemí veřejného prostoru, Zprávy památkové péče LXXV, 2015, č. 3, s. 240–249. – Jan Havrda – Petr Kočár – Romana Kočárová – Radka Kozáková – Jaroslav Podliska – Zdena Sůvová, K vývoji historického nadloží Staroměstského náměstí v Praze. Příspěvek k mezioborovému výzkumu veřejných prostranství, in: Forum urbes medii aevii IX, 2017, s. 160–191. Odbor archeologie NPÚ PR se archeologickým potenciálem pražských náměstí systematicky zabývá a ve spolupráci s dalšími odborníky sbírá a vyhodnocuje relevantní data k této problematice.

3 Jarmila Čiháková – Martin Müller, Malostranská rotunda svatého Václava v Praze, Praha 2020.

1

2

3

Obr. 1. Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí ppč. 993 a jeho okolí, výřez z katastrální mapy Prahy s vyznačením plochy náměstí a lokalizací – v rámci Pražské památkové rezervace. Vysvětlivky: žluté plocha Malostranského náměstí; šedě – stávající domovní zástavba s čísly popisnými.

Obr. 2. Malostranské náměstí, pohled od severozápadu. Foto: Jaroslav Podliska, 2015.

Obr. 3. Horní Malostranské náměstí, pohled od jihu. Foto: Jan Havrda, 2018.

Urbanistická forma a uspořádání tohoto území pod Pražským hradem jsou spjatá se založením královského města králem Přemyslem Otakarem II. v roce 1257. Malostranské náměstí bylo koncipováno jako nově vyměřený, ústřední veřejný prostor městské obce. Patrně již velice záhy po jeho založení se po jeho obvodu zformovala domovní zástavba, tvořená měšťanskými domy na protáhlých domovních parcelách. Přestože postupem staletí došlo k jejich stavební proměně, v řadě případů se v jejich hmotě dochovaly partie z gotické fáze vývoje. Uprostřed nově založeného náměstí byl v této době také položen základ nového farního chrámu, kostela sv. Mikuláše (posvěcen v roce

1283; obr. 4). Předlokační raně středověká rotunda sv. Václava, stojící v jeho sousedství, zůstala zachována až do výstavby barokního jezuitského profesního domu, kdy definitivně zanikla. Jihovýchodně od ní stával malostranský „špalíček“ několika gotických, později mnohokrát přestavovaných měšťanských domů (obr. 5). Na horním náměstí byl v 18. století postaven morový sloup Nejsvětější Trojice (obr. 3). Na dolním náměstí byly postupně umístěny dva pomníky. Pomník maršála Radeckého byl odhalen v roce 1859. Rok po založení republiky v roce 1918 byl odstraněn. Ještě kratší dobu setrval na náměstí pomník francouzského historika Ernsta Denise, osazený v roce 1928 a zlikvidovaný Němci v roce 1940.⁴ Druhá polovina 20. století již výrazněji do podoby náměstí nezasáhla, a tak si náměstí stále uchovává svůj výjimečný historický vzhled, který pod současným povrchem zakonzervoval stopy více než tisíc let trvajícího vývoje zdejšího místa. Rekonstrukce jeho podoby, obzvláště ze středověkého období, je možná díky systematickému sběru a vyhodnocování dat z archeologické činnosti, případně cílených zjišťovacích sondáží, a mezioborové spolupráci.⁵

Pro období raného středověku platí uvedené tvrzení kvůli absenci písemných a ikonografických pramenů doslovně. Výpověď archeologických nálezů totiž obsahuje nejen cenné údaje o stavebních proměnách plochy náměstí, ale také např. informace o přírodním prostředí místa a materiální kultuře zdejších obyvatel. Zcela zásadní komponentu historického podzemí náměstí dnes představují dochované, místy až pět metrů mocné antropogenní terény. Na jejich struktuře a podobě se podepsaly okolnosti a podmínky, za kterých vznikaly (obr. 4).

■ Poznámky

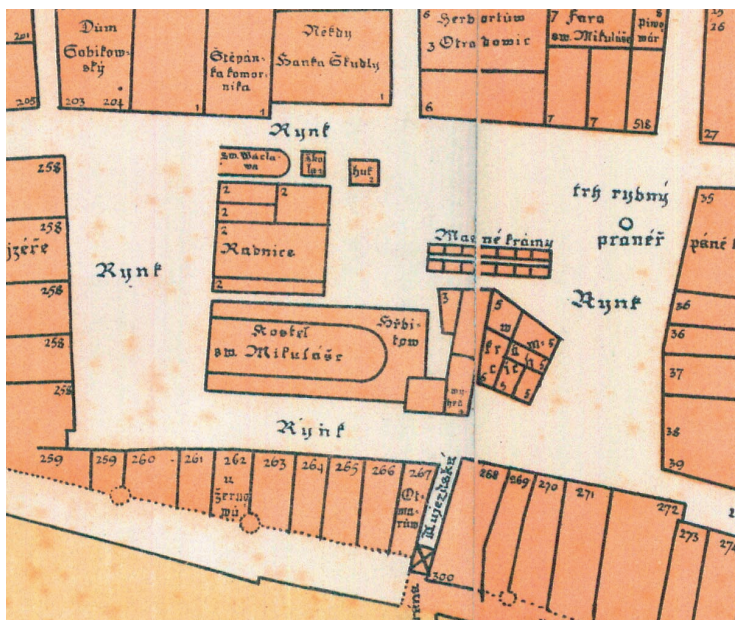
4 Jan Havrda – Zdeněk Dragoun, Archeologická rešerše – vyhodnocení prostoru z hlediska výskytu a ochrany archeologických památek, in: Zdeněk Dragoun et al., *Malostranské náměstí, archeologická, historická a ikonografická rešerše* (nepublikovaný strojopis, přístupný v Odboru archeologie NPÚ, ÚOP v Praze), Praha 2019, s. 4–41.

5 Poslední zjišťovací výzkum iniciovaný Magistrátem hl. m. Prahy zde proběhl v roce 2018. Jan Havrda, Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí ppč. 993, in: Zdeněk Dragoun et al., *Archeologický výzkum v Praze v letech 2017–2018, Pražský sborník historický XLVII*, Praha 2019, s. 555–558.

Obr. 4. Malostranské náměstí na výřezu Sadelerova perspektivu Prahy, Phillip van den Bossche, 1606, mědiryt, lept (AMP, Sbírnka grafiky – Veduty, sign. G 14) s vyznačením dnes již neexistujících staveb na jeho ploše. Pohled od jihu. Zaniklé stavby a objekty: hnědě – rotunda sv. Václava; světle fialově – kostel sv. Václava, tmavě fialově – zástavba uprostřed náměstí, které vévodí honosný renesanční Kupferovský dům a špalíček domů čp. 2–5; upravo za presbytářem kostela sv. Mikuláše vystupuje budova obecní kuchyně; zeleně – dřevěné kupecké, hokynářské a masné krámy, vzniklé v průběhu 14. století a později stavebně upravované; okrově – pranýř a vlevo od něj šibenice (v pravém horním rohu); modře – kašny na horním a dolním náměstí; žlutě – nezastavěná plocha náměstí.

Obr. 5. Malostranské náměstí v Praze a jeho okolí. V. V. Tomek, Historický plán Prahy k roku 1419, (Tomek 1892).

Přírodní rámec náměstí – současný stav poznání geomorfologických a geologických poměrů

Malostranské náměstí se nalézá v jádru protáhlé, mírně asymetrické kotliny, která zaujímá nejnižší části údolí Vltavy. Nadmořská výška jeho povrchu se dnes pohybuje od 194,7 m (u výústění Mostecké ulice) do 206 m (u ústí Nerudovy ulice). Niveleta náměstí zaručila, že nikdy nebylo ohroženo, a to ani těmi největšími vltavskými povodněmi. Terén se sklání na horním Malostranském náměstí k východu až jihovýchodu, na dolním k východu (obr. 6). Jeho skalní podklad je tvořen jílovitoprachovitými břidlicemi,⁶ které jsou v prostoru náměstí překryty mladopleistocenními fluvialními písčity štěrky (obr. 7). Fluvialní sedimenty byly převrstveny svahovými sedimenty a sedimenty výplavových kuželů.⁷ Zmíněné svahové sedimenty jsou zde uloženy převážně ve formě jílovitých až písčitých hlín se zrny, střípků i úlomky břidlic, které tak mohou tvořit až suťovité polohy. V severní části náměstí se místy nalézaly v rámci deluviálního souvrství i polohy svým charakterem blízké sprašovým hlínám, na nich se vyvinul tmavě hnědý půdní typ. Mocnost svahových uloženin se výrazně zvyšuje směrem k jihovýchodu, k úpatí svahu, kde dosahuje i více než 15 m.⁸ V rámci souvrství svahových sedimentů byla jak v geologických vrtech, tak při archeologické dokumentaci některých sond dokumentována pohřbená fosilní půda. Naposledy byl pohřbený půdní typ zkoumán ve zjišťovací sondě nedaleko od severozápadního nároží kostela sv. Mikuláše.⁹ Půdu překrývalo souvrství svahových sedimentů, jež obsahovalo zlomky pravěké keramiky. V půdním typu ani ve vrstvách pod ním už žádné artefakty nalezeny nebyly.¹⁰

Geomorfologie malostranské kotliny byla ovlivněna geologickými erozními a akumulační-

mi procesy probíhajícími po celý pleistocén a holocén a později byla utvářena i kombinací přírodních procesů s činností člověka. Výšku původního povrchu svahových hlín pro období před intenzivním středověkým (asi před 9. stoletím) a novověkým osídlením můžeme rekonstruovat v některých místech díky provedené archeologické dokumentaci. Výška povrchu se jak ve středověku, tak v průběhu pravěku dynamicky měnila.¹¹ O určité stabilizaci terénu a sedimentačním klidu svědčí zmíněné nálezy pohřbené půdy vytvořené na svahových hlínách a po nějaké době překryté dalšími svahovými uloženinami. Svahové procesy, při nichž docházelo k akumulaci nepevných sedimentů, výrazně měnily výšku terénu. Je možné konstatovat, že modelace terénu prodělala složitý vývoj, v němž se měnily nejen výškové poměry, ale

■ Poznámky

6 Radomír Šimek, *Podrobná inženýrsko-geologická mapa v měř. 1 : 5000*, list mapy Praha 7–1, Praha 1969. – Jan

Zavřel, *Geologie, morfologie a osídlování Malostranské kotliny*, in: Martin Ježek – Jan Klápště (edd.), *Mediaevalia Archaeologica III – Pražský hrad a Malá Strana*, Praha 2001, s. 7–27.

7 Viz Zavřel (pozn. 6), s. 11–13.

8 Radomír Šimek, *Podrobná inženýrsko-geologická mapa v měř. 1 : 5000*, list mapy Praha 7–1, Praha 1969, řez I–I'.

9 Sonda 2018/15-S2, viz Havrda (pozn. 5), s. 555.

10 Jan Havrda, Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí, parc. č. 993, in: *Archeologický výzkum v Praze v letech 2018–2019 (paleolit – doba stěhování národů)*, *Archaeologica Pragensia XXV*, Praha 2020, s. 394. – Jan Havrda – Štěpán Růckl, *Nálezová zpráva. Zjišťovací archeologický výzkum NPÚ ú. o. p. v Praze č. 2018/15. Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí ppč. 993* (nepublikovaný strojepis, přístupný v Odboru archeologie NPÚ, ÚOP v Praze), Praha 2019.

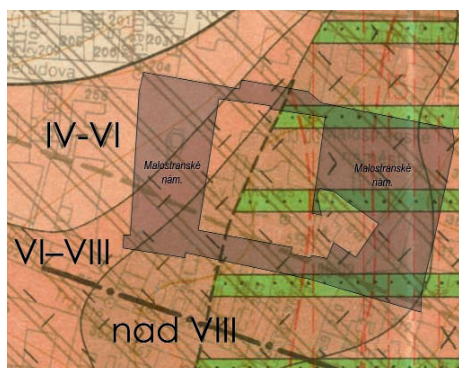
11 V některých polohách svahových uloženin byly nalezeny zlomky pravěké keramiky, které alespoň částečně umožňují určit dobu vzniku některých vrstev geneticky spjatých s gravitačními procesy. Ovšem určit přesněji povrch pro jednotlivé úseky pravěku je zatím obtížné.

8a

6

7

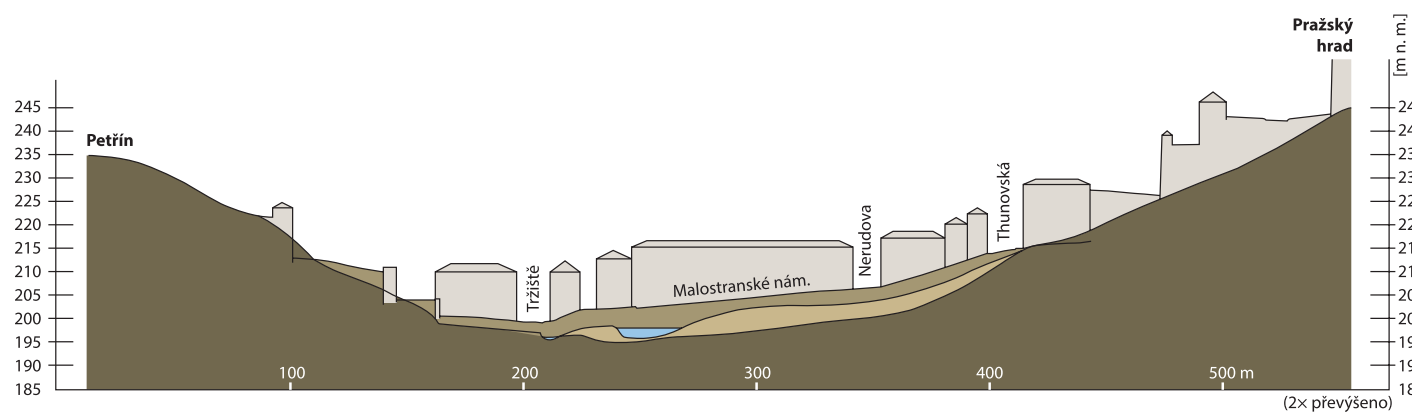
Obr. 6. Vrstevcinový plán Malostranského náměstí a jeho okolí se znázorněním současné morfologie terénu. Vysvětlivky: hnědě – současné vrstevnice s výškou, výškový rozdíl vrstevnic činí 1 m; světle šedě – stávající domovní zástavba; tmavě šedě – stávající suterény, při jejich budování došlo ke zničení historického nadloží, pouze v některých objektech se dochovaly jeho nejstarší partie i pod podlahami sklepů.

Obr. 7. Geologická situace plochy Malostranského náměstí. Výřez z inženýrskogeologické mapy, Praha 7-1, list A – mapa geologických poměrů. Vysvětlivky: zeleně – kvartérní fluvialní písčité štěrky, mladopleistocenní würmské terasy (na jejím povrchu fluvialní blinité písky); hnědě – svahové sedimenty a sedimenty výplavových kuželů (jílovité hlíny až zabliněné suť s úlomky břidlic a opuk). Římská čísla znázorňují předpokládanou mocnost svahových sedimentů: IV–VI metrů, VI–VIII metrů a nad VIII metrů. Viz Šímek, pozn. 6.

Obr. 8a–b. Malostranské náměstí a jeho okolí s vyznačením archeologických dokumentačních bodů (ADB), stav k roku 2020. Vysvětlivky: červeně – archeologické dokumentační body, (plochy, linie i bodové sondy) dokopané na podloží, v nichž byla zachycena báze raně středověkých sídlištních situací; světle červeně – archeologické dokumentační body, v nichž byla zachycena pouze vrchní část historického nadloží; světle šedě – budovy; tmavě šedě – 1. patro sklepů. Barevnými tenkými liniemi vyznačeny trasy vybraných funkčních inženýrských sítí: světle hnědě – kanalizace, modře – vodovod, zeleně – plyn. – K zobrazení bodů byla použita aktualizovaná databáze Ladislava Hrdličky, Praha. Databáze podrobné mapy archeologických dokumentačních bodů na území Pražské památkové rezervace (aktualizace k 31. 12. 2005), CD-ROM, Praha 2009, a evidence výzkumů Odboru archeologie NPÚ územního odborného pracoviště v Praze (evidenční čísla výzkumů s lomítkem). Podrobnější informace včetně literatury jsou uvedeny v Hrdličkově publikaci, stručné informace o největších akcích jsou průběžně publikovány v Pražském sborníku historickém (dále PSH) v rubrice Archeologické výzkumy v Praze.

Archeologické dokumentační body na Malostranském náměstí (jejich situování viz obr. 8a)	
99	Výstavba požární nádrže v roce 1943, výzkum ARÚ Praha (Hrdlička 2009, s. 97)
1208–1212	Výkop pro inženýrské sítě před čp. 258, výzkum NPÚ Praha č. 1987/15 (Hrdlička 2009, s. 216)
1368	Rekonstrukce čp. 35, výzkum NPÚ Praha č. 1988/12 (Hrdlička 2009, s. 233)
1402	Výtahová šachta na náměstí před čp. 5 (výzkum NPÚ Praha č. 1990/09 (Hrdlička 2009, s. 236)
1489–1496	Generální rekonstrukce čp. 258, výzkum NPÚ Praha č. 1991/08 (Hrdlička 2009, s. 245–246)
1497–1498	Dvě šachty před čp. 258, výzkum NPÚ Praha č. 1991/09 (Hrdlička 2009, s. 246)
1718–1723	Rekonstrukce čp. 259, výzkum NPÚ Praha č. 1993/12 (Hrdlička 2009, s. 271–272)
1724–1729	Pokračování rekonstrukce čp. 258, výzkum NPÚ Praha č. 1993/08 (Hrdlička 2009, s. 272)
1730	Výkop před domem čp. 265, výzkum NPÚ Praha č. 1993/30 (Hrdlička 2009, s. 272)
1840–1842	Prohlubování sklepů v domě čp. 263, výzkum NPÚ Praha č. 1994/05 (Hrdlička 2009, s. 284–285)
1852–1860	Inženýrské sítě v čp. 6 a před jeho jihozápadním nárožím, výzkum NPÚ Praha č. 1994/14 (Hrdlička 2009, s. 286–287)
1861–1862	Kanalizační šachty ve dvoře čp. 7, výzkum NPÚ Praha č. 1994/15 (Hrdlička 2009, s. 287)
1873–1876	Inženýrské sítě v čp. 518 a před ním, výzkum NPÚ Praha č. 1994/32 (Hrdlička 2009, s. 288)
1981–1985	Rekonstrukce čp. 7, výzkum NPÚ Praha č. 1995/34 (Hrdlička 2009, s. 300–301)
2000–2006, 2011–2014, 2016–2017, 2020	Rekonstrukce tramvajového tělesa a inženýrských sítí, výzkum NPÚ Praha č. 1995/20 (Hrdlička 2009, s. 302–305)
2063	Inženýrské sítě v čp. 2, výzkum NPÚ Praha č. 1996/30 (Hrdlička 2009, s. 309)
2064	Výkop pro jímku ve sklepě domu čp. 264, výzkum NPÚ Praha č. 1996/10 (Hrdlička 2009, s. 309)
2085–2088	Výkop pro telekomunikační kabely na horním náměstí, výzkum NPÚ Praha č. 1996/14 (Hrdlička 2009, s. 312)
2250–2253	Rýhy ve sklepě domu čp. 266, výzkum NPÚ Praha č. 1997/22 (Hrdlička 2009, s. 330–331)
2459	Výkop ve sklepě čp. 258, výzkum NPÚ Praha č. 1999/32 (Hrdlička 2009, s. 353)
2532	Liniový výkop v severním křídle čp. 2, výzkum NPÚ Praha č. 2000/28 (Hrdlička 2009, s. 361)
2740–2743	Výzkum suterénů čp. 271, výzkum NPÚ Praha č. 2001/06 (Hrdlička 2009, s. 383)
2884–2886	Výkopy pro kanalizaci na nádvoří čp. 2, výzkum NPÚ Praha č. 2002/19 (Hrdlička 2009, s. 399–400)
3050, 3124	Havárie kanalizace a šachta k tunelu před čp. 1, výzkum NPÚ Praha č. 2003/01 (Hrdlička 2009, s. 418, 427)
3055, 3088, 3089	Úprava přízemí v čp. 2, výzkum NPÚ Praha č. 2004/02 (Hrdlička 2009, s. 419, 422)
3090–3096, 3101–3102	Inženýrské sítě před čp. 6 a 7, výzkum NPÚ Praha č. 2004/10 (Hrdlička 2009, s. 423–424)
3182–3184	Rekonstrukce na dvoře a v západním křídle čp. 2, výzkum NPÚ Praha č. 2005/02 (Hrdlička 2009, s. 433)
2006/17, sonda I a II	Rekonstrukce kašny, výzkum NPÚ Praha č. 2006/17 (Havrda 2007, PSH 35, s. 319–320)
2006/21	Rekonstrukce čp. 260, výzkum NPÚ Praha č. 2006/21 (Cymbalak–Podliska 2009, PSH 37, s. 422–423)
2007/19, sonda I a II	Napojení kašny na kanalizaci (před čp. 258), výzkum NPÚ Praha č. 2007/19 (Čiháková 2009, PSH 37, s. 424–425)
2009/18	Kanalizační šachta (sonda s. III) před čp. 271, výzkum NPÚ Praha č. 2009/18 (Čiháková 2011, PSH 39, s. 399–403, 407)
2009/36	Výkop pro výtah na dvoře čp. 265, výzkum NPÚ Praha č. 2009/36 (Čiháková 2011, PSH 39, s. 403–404)
2010/15	Mělký výkop na západním dvorku čp. 4, výzkum NPÚ Praha č. 2010/15 (Čiháková 2011, PSH 39, s. 403)
2010/18	Výkop pro vodovod severně před čp. 5, výzkum NPÚ Praha č. 2010/18 (Havrda 2011, PSH 39, s. 401)
2014/13	Výkopy v již. části čp. 261, výzkum NPÚ Praha č. 2014/13 (Podliska 2015, PSH 43, s. 583–585)
2014/27	Výkopy v severním sklepě paláce čp. 258, výzkum NPÚ Praha č. 2014/27 (Čiháková 2015, PSH 43, s. 582–583)
2018/15, sonda SI a SII	Zjišťovací sondy před čp. 2 v horní části náměstí před zahájením jeho revitalizace, výzkum NPÚ Praha č. 2018/15 (Havrda 2019, PSH 47, s. 555–558)

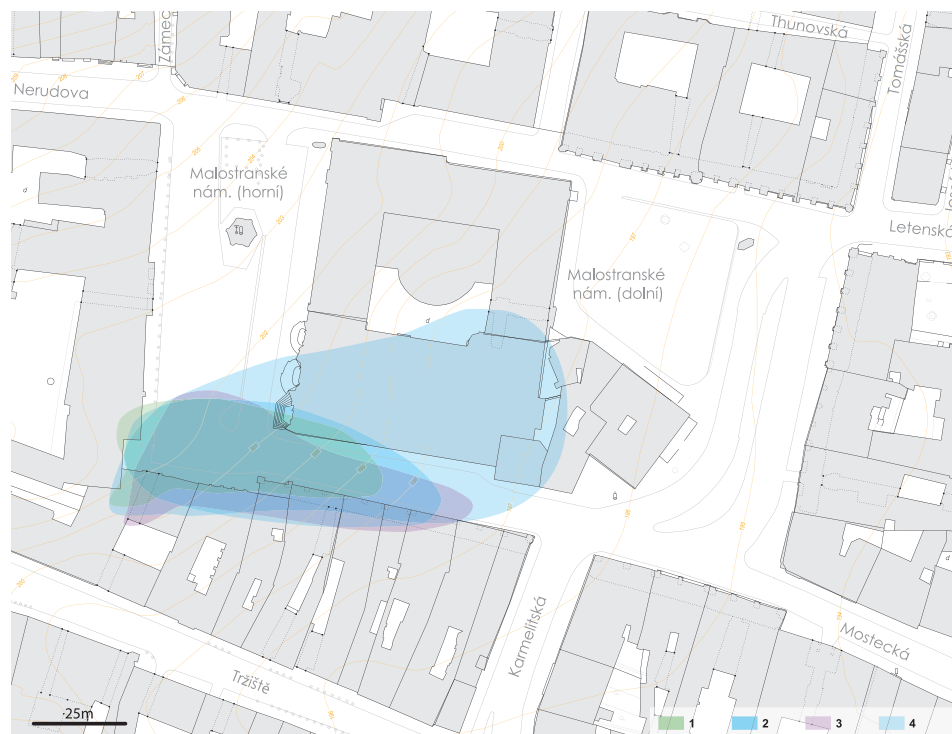
8b

9

Obr. 9. Severojižní řez centrální částí Malé Strany v místě západní fronty Malostranského náměstí. Tmavě hnědě – skála; žlutohnědě – svahové hlíny; modře – bažinatý sediment v rohu náměstí, vlevo koryto zaniklé drobné vodoteče, tzv. Malostranského potoka, v ulici Tržiště; světle hnědě –

uloženiny vytvořené člověkem v 9.–18. století. Zpracováno podle Jarmila Čiháková, Malá Strana a okolí, in: Ivana Boháčová – Jaroslav Podliska et al. (edd.), Průvodce pražskou archeologií. Památky známé, neznámé i skryté, Praha 2017, obr. na s. 84.

10

i sklon celého území a hydrologický režim lokality.¹² Na počátku raného středověku byl povrch náměstí strmější. Celé území náměstí, jež představovalo převážně prostor akumulace, bylo geologicky aktivní až do vrcholného středověku. Sesuvné procesy v podstatě ukončila nebo omezila až v průběhu vrcholného středověku výstavba kamenného města.¹³ Terénní úpravy, hlavně v severozápadní části plochy náměstí, způsobily odstranění části historického nadloží.

V raném středověku vyklíňoval jižní hradčanský svah (prudší než dnes) u mokřiny, dnes pohřbené v pětmetrové hloubce, v jihozápadním koutě dnešního Malostranského náměstí (obr. 9 a 10). Funkce této mokřiny při budování raně středověkého opevnění ještě není do detailu objasněna.¹⁴ Neznáme její přesný tvar ani velikost. Nelze vyloučit, že částečně zasahovala i pod kostel sv. Mikuláše. Nález mokřiny dokládá komplikovanou geomorfologickou situaci zvláště u jižní fronty Malostranského náměstí. Další bahnitě náplavy, odkryté v čp. 2 ve střední části nádvoří, vypovídají o velmi složitém geologickém utváření tohoto prostoru.¹⁵ Přímo na ploše náměstí byl zjištěn i pozůstatek zaniklé vodoteče. Ve výkopu situovaném uprostřed vozovky mezi domy čp. 1 a 2¹⁶ bylo na povrchu podloží registrováno koryto potoka hluboké 0,6 m, zanesené vytríděným jemným pískem. Jeho stáří neznáme.¹⁷ V minulosti byl svah odvodněn soustavou ražených, obvykle zděných kanálů.¹⁸ Některé z nich byly vyčištěny a slouží dodnes. Ještě v pozdním středověku a raném no-

vověku se na horním Malostranském náměstí místy ukládaly splachové sedimenty. Jedná se

■ Poznámky

12 Jarmila Čiháková – Jan Zavřel, Praha 1 – Malá Strana. b) Malostranské náměstí, in: Zdeněk Dragoun (ed.), *Archeologický výzkum v Praze v letech 1990–1991, Pražský sborník historický XXVI*, 1993, s. 198.

13 Jarmila Čiháková, Malá Strana od pravěku do vrcholného středověku, in: Pavel Vlček et al., *Umělecké památky Prahy – Malá Strana*, Praha 1999, s. 11.

14 Jarmila Čiháková – Jan Zavřel, Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 266/III, in: Zdeněk Dragoun (ed.), *Archeologický výzkum v Praze v letech 1997–1998, Pražský sborník historický XXXI*, 2000, s. 356–357. – Zavřel 2001 (pozn. 6), s. 15.

15 Jarmila Čiháková, Malostranské náměstí čp. 2/III, in: Zdeněk Dragoun (ed.), *Archeologický výzkum v Praze v letech 2001–2002, Pražský sborník historický XXXIII*, s. 347.

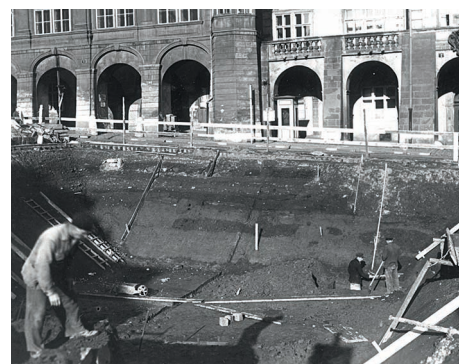
16 Ladislav Hrdlička, *Praha: databáze podrobné mapy archeologických dokumentačních bodů na území Pražské památkové rezervace* (aktualizace k 31. 12. 2005), CD-ROM, Praha 2009, ADB – archeologický dokumentační bod č. 3124.

17 Jarmila Čiháková, Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí ppč. 993, in: Zdeněk Dragoun (ed.), *Archeologický výzkum v Praze v letech 2003–2004, Pražský sborník historický XXXIV*, 2006, s. 329.

18 Tomasz Cymbalak – Josef Řehák ml., Zásobování vodou u jednoho novověkého domu na Malé Straně v Praze, *Staletá Praha XXV*, 2009, č. 2, s. 66–80. – Havrda (pozn. 5), s. 555.

11

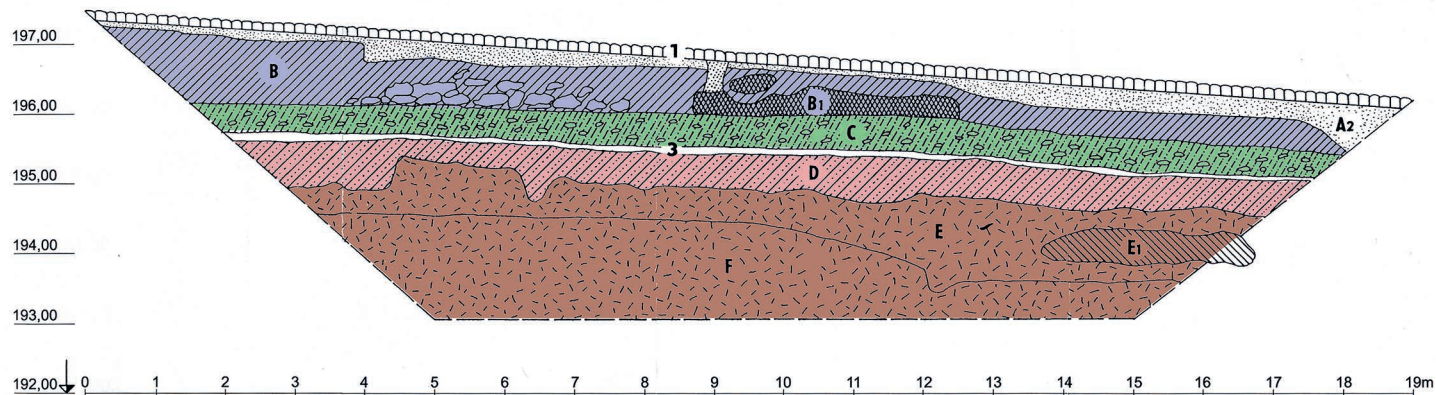

12

Obr. 10. Historická mokřina na Malostranském náměstí. Rozsah mokřiny zobrazen podle: 1 – Čiháková 2001 (pozn. 37), s. 34; 2 – Zavřel 2001 (pozn. 6), s. 20; 3 – Čiháková 2009 (pozn. 37), s. 13; 4 – maximální možný rozsah mokřiny.

Obr. 11. Dolní Malostranské náměstí, vodou napuštěná požární nádrž vybudovaná v roce 1943 před Šternberským palácem čp. 7. Foto: Josef Sudek, uloženo v ÚDU AV ČR, v. v. i., inv. č. S12767N.

Obr. 12. Plocha výzkumu Ivana Borkovského z roku 1943 na dolním Malostranském náměstí. Pohled od jiho-východu. Převzato z: Hrdlička (pozn. 24); archiv AÚ AV ČR Praha, v. v. i., č. neg. 4.000.

13

14

Obr. 13. Ukázka dokumentovaného a L. Hrdličkou analyzovaného řezu z výzkumu Ivana Borkovského z roku 1943 na dolním Malostranském náměstí. Severní profil výkopu pro požární nádrž před Šternberským palácem čp. 7. Písmeny A, B, C a D označeny postupně vzniklé partie historického nadloží, E a F – podložní svabové sedimenty. Převzato z: Hrdlička (pozn. 24), plán 4, upraveno.

Obr. 14. Malostranské náměstí ppč. 993, archeologický výzkum NPÚ PR č. 2018/15. Sonda S1, pohled od severovýchodu. Foto: Jakub Hlavatý, 2018.

o až 0,5 m silné vrstvy přemístěných zemin, transportovaných po svahu následkem přívalových dešťů či jarních tání. Byly zachyceny v hloubce 1 m například v sondě před trojičním sloupem¹⁹ nebo na parcele Lichtenštejnského paláce čp. 258/III.²⁰

Historie archeologického poznávání

Nejstarší evidovaná archeologická akce v prostoru Malostranského náměstí byla realizována již v roce 1943 v jeho dolní části.²¹ Záchranný výzkum byl vyvolán výkopem požární vodní nádrže, situované jižně od domu čp. 7 (obr. 8a–b: 99). Tyto nádrže se v době války zřizovaly z rozhodnutí protektorátních úřadů na všech hlavních náměstích vnitřní Prahy²² (obr. 11). V dějinách archeologického výzkumu Malé Strany se jednalo o vůbec první archeologicky dokumentovaný odkryv historických terénů (obr. 12). Dokumentaci, jejíž kvalita byla ovlivněna nejen dobou a podmínkami realizace výzkumu, provedl Státní archeologický ústav. Vedením akce byl pověřen I. Borkovský, funkci terénního technika vykonával V. Tůma. Soudě podle dochovaných fotografií a lokalizace nálezů se zdá, že důkladněji byla prozkoumána pouze severovýchodní část plochy budoucí nádrže. Výzkum se soustředil především na dokumentaci stratigrafie na svahovaných (šikmých) obvodových stěnách výkopu (obr. 13). Výsledky této akce byly publikovány pouze rámcově.²³ Nálezovou zprávu na základě původní dokumentace sestavil Ladislav Hrdlička, který po důkladném studiu všech dochovaných pramenů akci i kriticky vyhodnotil.²⁴

Moderní výzkum náměstí se započal rozvíjet hlavně od konce 80. let 20. století. Podíleli se na něm výhradně archeologové z pražského pracoviště Národního památkového ústavu, dále NPÚ PR (J. Čiháková, T. Cymbalak, Z. Dragoun, J. Havrda, J. Podliska, M. Tryml, J. Zavřel). První z těchto výzkumů proběhl v roce 1987, zatím poslední v roce 2018 (obr. 8a–b). Ve všech případech se jednalo o tzv. záchranný výzkum vy-

volaný stavební činností, nejčastěji obnovou inženýrské a dopravní infrastruktury města. Rekonstrukce a obnova inženýrských sítí v poslední době často probíhá především v jejich původních trasách. Dochází tak zpravidla k pouze malému narušení intaktních historických terénů a situací. Archeologická dokumentace se proto často omezuje na vyhodnocení dochovaných úseků vertikálních profilů na stěnách výkopů. Ze zmíněných záchranných výzkumů se vymykají dvě zjišťovací sondy realizované v roce 2018 (obr. 14, 15, 17 a 18). Tyto sondy, jež měly doplnit dosavadní znalosti o archeologickém po-

■ Poznámky

19 Jan Havrda, Archeologický výzkum při rekonstrukci morového sloupu Nejsvětější Trojice na horním Malostranském náměstí, in: Zdeněk Dragoun – Petr Vaňous – Zdeněk Cibulka (edd.), *Výroční zpráva 2006* (sborník tematických příspěvků), Národní památkový ústav, ÚOP v hlavním městě Praze, Praha 2007, s. 50.

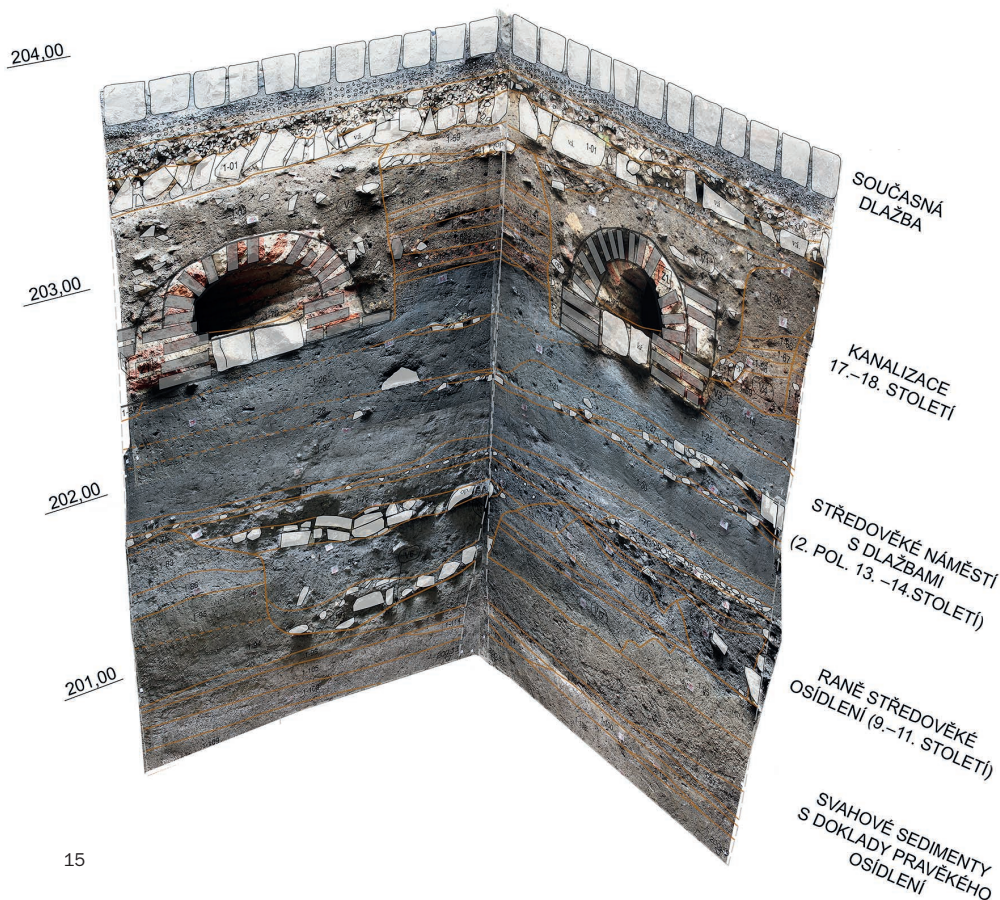
20 Čiháková – Zavřel (pozn. 12), s. 198.

21 V příspěvku nejsou hodnoceny archeologické akce na parcelách domů po obvodě náměstí ani v prostoru zastavěné centrální části náměstí. K výzkumu v prostoru rotundy sv. Václava podrobně viz Čiháková – Müller (pozn. 3).

22 Obdobné nádrže byly vyhloubeny například na Staroměstském, Hradčanském či Karlově náměstí. Havrda – Podliska (pozn. 2), s. 240.

23 Ivan Borkovský, Od počátku pravěkého osídlení k Praze slovanské, in: *Dějiny Prahy*, Praha 1964, s. 30 a obr. na s. 30. – Ivan Borkovský, *Pražský hrad v době přemyslovských knížat*, Praha 1969, s. 30, obr. 4.

24 Ladislav Hrdlička, *Rekonstrukce nálezové zprávy o archeologickém výzkumu Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí ppč. 993*, Výzkum státního archeologického ústavu v roce 1943 (nepublikovaný strojopis č. C-TX-2006 11084, přístupný v archivu nálezových zpráv ARÚ AV ČR Praha, v. v. i.), Praha 2006. – Ivan Borkovský, *Popis stratigrafie ve výkopu protipožární vodní nádrže na Malostranském náměstí v Praze 1 v r. 1943* (nepublikovaný strojopis č. C-TX-198600275, přístupný v archivu nálezových zpráv ARÚ AV ČR Praha, v. v. i.), Praha 1986.

15

Obr. 15. Malostranské náměstí ppč. 993, archeologický výzkum NPÚ PR č. 2018/15. Východní a jižní stěna sondy S1, upravený fotomodel zkoumaných řezů s vyznačením základních sídlištních situací. Autor: Jakub Hlavatý, 2018. Situace sondy 2018/15-S1 na obr. 8a.

Obr. 16. Opevnění pražské levobřežní aglomerace v 9.–11. století. Legenda: a – nejstarší malostranské opevnění, b – úseky dřevohliněné bradby z 10. století (z části zrekonstruováno); c – předpokládané úseky dřevohliněné bradby; d – známé nebo předpokládané příkopy; e – předpokládaný průběh Malostranského potoka; f – předpokládaná rozloha mokřiny; g – předpokládaná poloha dřevěného mostu přes Vltavu. Převzato z: Ivana Boháčová – Jan Havrda, *Nejstarší opevnění Prahy*, in: Ivana Boháčová – Jaroslav Podliska et al. (edd.), *Průvodce pražskou archeologií. Památky známé, neznámé i skryté*, Praha 2017, obr. na s. 70, a Čiháková – Müller 2020 (pozn. 3), s. 294 (výřez, upraveno).

tenciálu místa,²⁵ byly realizovány v souvislosti s připravovanou revitalizací Malostranského náměstí.

Dodnes bylo na ploše náměstí skutečně takřka čtyřicet archeologických akcí,²⁶ z toho do roku 2005 třicet dva. V rámci nich bylo dokumentováno padesát jedna archeologických sond.²⁷ Detailní soupis těchto akcí s důležitými výškovými údaji a odkazy na příslušnou literaturu pořídil Ladislav Hrdlička.²⁸ Dalšíh pět akcí, při nichž bylo zdokumentováno osm

sond, proběhlo v letech 2006–2018. Základní informace o všech výkumech, kromě akce z roku 1943, jsou pravidelně zveřejňovány v rubrice „Archeologické výzkumy v Praze“ *Pražského sborníku historického*.²⁹ Některé byly zpracovány i monograficky.³⁰

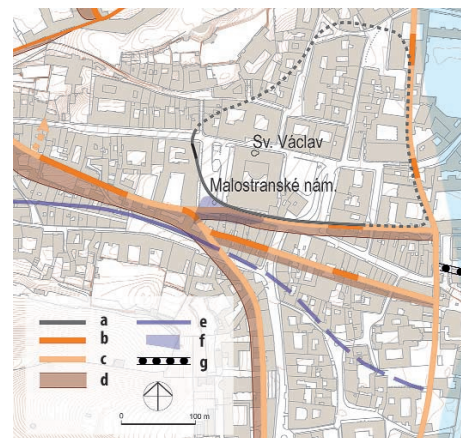
Chronologie vývoje Malé Strany na podkladě archeologických pramenů

Pravěké osídlení

V horní části náměstí byly v souvrství svahových hlín, v nichž byly identifikovány i někdejší půdní horizonty (obr. 17), nalezeny doklady pravěkého osídlení v podobě propálených poloh. Ty se pro nedostatek chronologicky citlivých nálezů zatím nepodařilo přesněji datovat. Lze předpokládat, že nejstarší doklady osídlení náležejí období neolitu. V jižní části náměstí byl vyzdvížen zlomek nádoby kultury s vypíchanou keramikou. Ještě před rokem 2000 byly registrovány doklady osídlení z doby železné a bronzové.³¹ V severovýchodní části horního

■ Poznámky

25 Havrda – Růckl (pozn. 10). Výsledky výzkumu byly prezentovány na venkovní výstavě na panelech instalovaných přímo na Malostranském náměstí a vyšla i popularizační brožura nazvaná *Budoucnost Malostranského náměstí*. Jan Havrda, Nejnovější výzkum historického podzemí ná-

16

městí, in: *Budoucnost Malostranského náměstí* (vydáno Magistrátem hl. m. Prahy k venkovní výstavě „Budoucnost Malostranského náměstí“ konané na Malostranském náměstí v Praze v srpnu 2018, Praha 2018, s. 18–23). Akce byla předběžně publikována: Havrda (pozn. 5), s. 555–558. – Havrda (pozn. 10), s. 394.

26 Další archeologické akce proběhly v bloku zástavby uprostřed náměstí (domy čp. 2 až 5) a samozřejmě na parcelách domů po obvodu náměstí.

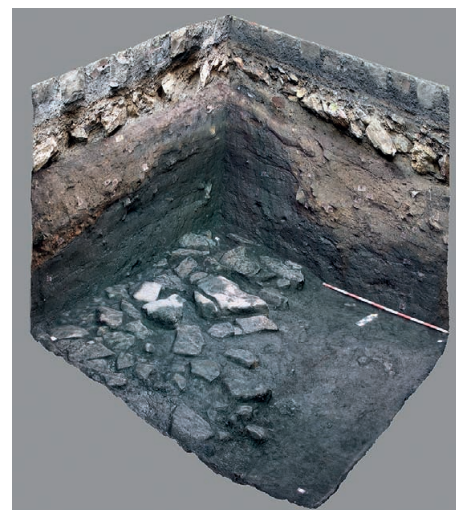
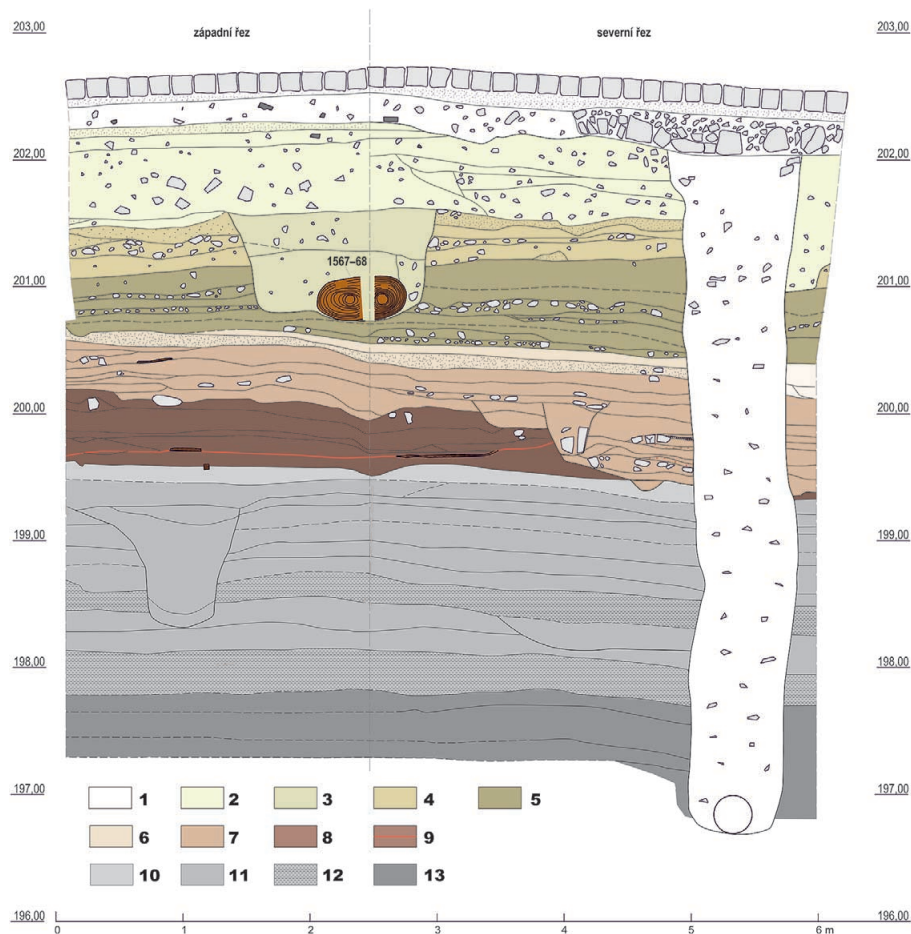
27 Archeologické sondy jsou podle tvaru a velikosti děleny na sondy bodové, liniové a plošné, souhrnně označované jako archeologické dokumentační body (ADB). Ladislav Hrdlička, *Praha. Podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území městské památkové rezervace*, Praha 2005, s. 11.

28 Viz Hrdlička (pozn. 16). Situování jednotlivých ADB je postupně publikováno na internetovém portálu *Praha archeologická – Integrovaný informační systém archeologických pramenů Prahy* (<http://www.praha-archeologica.cz/map/zkoumane-plochy>), který je společným projektem NPÚ, ÚOP a Archeologického ústavu, AV ČR, Praha, v. v. i., ve vrstvě *Zkoumané plochy* na Mapě archeologických dokumentačních bodů.

29 *Pražský sborník historický*, svazky XXII/1989 až XLV/2019. Protože ve zmíněných zprávách o výkumech jsou kromě jiných informací obvykle publikovány i výškové údaje (absolutní nadmořská výška pro jednotlivé odkryté sídlištní horizonty či povrchy), je nutno upozornit na skutečnost, že tyto výškové údaje jsou u výzkumů realizovaných do roku 2000 archeology NPÚ PR vyjádřeny v systému Jadran, výzkumy novější, od roku 2001 pak v systému Balt po vyrovnání (Bpv).

30 Jarmila Čiháková – Martin Müller, *Dřevěná cesta přes mokřinu v jihozápadním rohu Malostranského náměstí. Vyhodnocení archeologických výzkumů*, Praha 2008 (*Archeologické prameny k dějinám Prahy*, sv. 3, e-Book). – Čiháková – Müller (pozn. 3).

31 Viz Čiháková (pozn. 13), s. 11. Keramický zlomek z doby kultury vypíchané keramiky byl vyzvednut z parcely domu čp. 265. Jarmila Čiháková, Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 265/III, in: Zdeněk Dragoun (ed.), *Archeologický výzkum v Praze v letech 2009–2010, Pražský sborník historický XXXIX*, 2011, s. 403.

18

že tento osídlený prostor mohl být na přelomu 8. a 9. století opevněn.³⁵ K nejstarší fortifikaci by mohly patřit i další situace, odkryté na náměstí před budovou Lichtenštejnského paláce. Zde objevené nálezné situace by mohly být interpretovány jako pozůstatek dřevohliněné hradby.³⁶ Na základě dosavadních zjištění se zdá, že v průběhu 9. a hlavně v 10. století byl prostor náměstí osídlen. Dokládají to zahloubené sídlištní a výrobní objekty patrně spjaté s činností pražských železářů, jež byly nalezeny v několika sondách na horním Malostranském náměstí. Doklady opevnění z doby prvních Přemyslovců máme z jižního okraje náměstí, z míst, kde se nalézala nevelká mokřina, která v závěru raného středověku zanikla.³⁷ V jižní domovní frontě Malostranského náměstí bylo zjištěno opevnění, které v 10. století chránilo podhradí Pražského hradu. Na několika místech se podařilo nalézt i doklady dřevěných komunikací. Křížovatka několika dřevěných cest

17

Obr. 17. Malostranské náměstí, zjišťovací archeologický výzkum realizovaný NPÚ PR č. 2018/15 v rámci plánované revitalizace náměstí. Stratigrafie v sondě S2 před severozápadním nárožím kostela sv. Mikuláše, barevně znázorněny jednotlivé stratigrafické horizonty na západním a severním profilu: 1 – navážky a zásypy výkopů pro inž. sítě (20. století); 2 – navážky (17.–18. století); 3 – výkop pro vodovod (2. polovina 16. století, po r. 1567); 4 – souvrství (15. století); 5 – souvrství s četnými kamenitými posypy či dlažbami zpevňujícími povrch náměstí (2. polovina 13. – 14. století); 6 – sídlištní vrstva a splachové sedimenty – tečkovaně (1. polovina 13. století); 7 – sídlištní souvrství (2. polovina 11. – 12. století); 8 – sídlištní souvrství (10. – 1. polovina 11. století); 9 – červená linie, úroveň s četnými doklady dřevěných konstrukcí (10. století); 10 – svahové sedimenty (raný středověk?); 11 – svahové sedimenty s doklady pravěkého osídlení; 12 – pobřežní půdy (zemědělský pravěk); 13 – svahové sedimenty bez antropogenních nálezů.

Obr. 18. Vrcholně středověká opuková dlažba dokumentovaná v hloubce 1,6 m pod dnešní vozovkou na borním Malostranském náměstí před čp. 1. Výzkum NPÚ PR č. 2018/15, sonda S1. Digitální model terénu: Jakub Hlavatý, 2018.

Malostranského náměstí byly v roce 2018 nalezeny zahloubené pravěké objekty a nedaleko od nich vrstvy s pravěkou keramikou (obr. 17). Rozvrčené zlomky pravěké keramiky byly dokumentovány i na některých dalších místech. Tyto nálezy jsou zařaditelné do širokého intervalu od neolitu až do doby římské, ovšem pouze několik zlomků bylo možné přiřadit přesněji, a to do období pozdního halštatu až latěnu.³² V severovýchodní části náměstí při dokumentaci výkopu pro požární nádrž interpretoval I. Borkovský nejstarší sídlištní situace jako sídlištní vrstvy z římského období.³³ Při revizním zpracování výzkumu došel L. Hrdlička k závěru, že nelze vyloučit ani raně středověké stáří těchto vrstev, a konstatoval, že obě tyto interpretační varianty jsou na stejné úrovni.³⁴

Raně středověká opevněná sídlištní aglomerace

Pro dějiny Prahy jsou významné především doklady raně středověkého – slovanského – osídlení, které lze zařadit již do 8. a 9. století. Už v tomto období byla plocha na úpatí hradčanského návrší využívána slovanskými obyvateli Pražské kotliny. Na základě nálezu hlubokého příkopu severojižního směru pod domem čp. 258 u ústí Nerudovy ulice se navíc ukazuje,

■ Poznámky

32 Viz Havrda (pozn. 10), s. 394.

33 Borkovský (pozn. 23), s. 30 a obr. na s. 30. – Borkovský (pozn. 23), s. 30 a obr. 4.

34 Hrdlička (pozn. 24), s. 18–19.

35 Jarmila Čiháková, The Lesser Town of Prague in the Tenth and Eleventh Centuries, in: Pavel Kouřil – Rudolf Procházka (edd.), *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Brno 2018 (Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, sv. 57), s. 283–303. – Čiháková – Müller (pozn. 3), s. 296.

36 Čiháková – Müller (pozn. 3), s. 296.

37 Jarmila Čiháková, Opevnění Malé Strany od 9. do 13. století, *Staletá Praha XXV*, 2009, č. 1, s. 2–30. – Jarmila Čiháková, Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí, in: Martin Ježek – Jan Klápště (edd.), *Mediaevalia Archaeologica III*, Praha 2001, s. 29–135.

Obr. 19. Malostranské náměstí v 1. polovině 17. století s detailně vykreslenou zástavbou na jeho ploše. Pohled od severozápadu. Výřez z mědirytu Vpád Pasovských do Prahy 1611. Museum hl. m. Prahy, inv. č. 9295, anonym, 1641. Převzato z: Kateřina Bečková, Zmizelá Praha. Hradčany a Nové Město, Praha 2000, s. 85.

Obr. 20. Malostranské náměstí a jeho okolí, plán se znázorněním mocností historického nadloží v místech archeologických dokumentačních bodů. Vysvětlivky: hnědě – současné vrstevnice s výškou, výškový rozdíl vrstevnic činí 1 m; oranžovohnědé sloupce – archeologicky dokumentovaná mocnost/výška historického nadloží. Praveké situace (vrstvy vzniklé geologickými procesy v průběhu zemědělského pravěku o mocnosti 1–2 m) nejsou zohledněny.

20

byla objevena na parcele domu čp. 260 v jihozápadním koutě horního náměstí. Nejstarší z vozovek je datována do přelomu 9. a 10. století. Mladší fáze cest se vztahovaly pravděpodobně k období druhé poloviny 10. až průběhu 11. století.³⁸ Další dřevěné vozovky z průběhu 9. až 10. století byly odhaleny přímo na ploše Malostranského náměstí před Lichtenštejnským palácem. Doklady starých cest jsou známy i ze severní části náměstí, z čp. 2, kde byly identifikovány dvě fáze komunikace – starší

úvozová cesta s kameny zpevněným povrchem (datovaná autorkou výzkumu před polovinu 9. století) a mladší cesta dřevěná z přelomu 9. a 10. století, široká 3,4 m, jež nahradila zmíněnou starší úvozovou cestu.³⁹ O využívání prostoru dnešního náměstí v období od druhé poloviny 11. do první poloviny 13. století víme pouze z několika málo archeologických sond.⁴⁰ Jeho podoba byla proti dnešku výrazně odlišná. Otázkou zůstává, v jakém rozsahu byla zaplněna obytnou zástavbou a jak byla členěna

sítí cest. Nedostatek informací o tomto období je zapříčiněn především následnými terénními úpravami místa v souvislosti s jeho pozdějším využitím jako veřejného prostranství.

Náměstí vrcholně středověkého a raně novověkého města

Důležité pro vývoj Malé Strany je období po polovině 13. století, kdy původní, převážně dřevěné stavby nahradila nová urbanistická úprava, spjatá se vznikem vrcholně středověkého města. V roce 1257 se Přemysl Otakar II. rozhodl založit nové královské město pod Pražským hradem. Původní obyvatelstvo bylo vysídleno a na jeho místo byli povoláni kolonisté z německých zemí. Uprostřed území „očistěného“ od starší zástavby bylo založeno klasické čtvercové náměstí (cca 186 × 104 m) – jediné veřejné prostranství nově založeného města (Nové Město pod Hradem pražským), z něhož vycházely ulice k branám. Ostatní plocha byla rozparcelována pro výstavbu nových domů. Uprostřed, při severní straně nově vyměřeného náměstí, zůstala ze starší zástavby zachována rotunda sv. Václava. U ní byla později založena radnice, fara i škola. V souvislosti s tržní funkcí prostranství zde byla vybudová-

■ Poznámky

38 Tomasz Cymbalak – Jaroslav Podliska, Nové objevy raně středověkých komunikací na Malé Straně v Praze, *Staletá Praha XXV*, 2009, č. 1, s. 31–40.

39 Jarmila Čiháková, *Starobylé komunikace pod domem Malostranské náměstí čp. 2/III. Archeologický výzkum NPÚ Praha č. 28/00 – Ancient roads underneath the house at Malostranské square Nr. 2/III, Archaeological excavation NPÚ Prague Nr. 28/00 at Malá Strana*, Praha 2008 (*Archeologické prameny k dějinám Prahy*, sv. 1, e-Book).

40 Dvě sondy z roku 2018 na horním Malostranském náměstí ukázaly intenzivní osídlení z 11. a 12. století. Kromě sídlištních objektů byla objevena i výrobní pyrotechnologická zařízení. Havrda (pozn. 5), s. 555–558.

21

Obr. 21. Malostranské náměstí. Výřez ze situačního plánu Malé Strany s panoramatem Hradčan, kolem roku 1705. Kolorovaná perokresba. Národní muzeum, inv. č. H2-27 125. Na počátku 18. století na ploše náměstí stály masné krámy, dvě kašny a pranýř. Starší dřevěné objekty byly odstraněny v průběhu 17. století. V severovýchodním rohu náměstí se nalézala strážnice.

Obr. 22. Malostranské náměstí a jeho okolí. Rekonstrukční mapa mocnosti historického nadloží na ploše Malostranského náměstí. Pod novodobou úpravou povrchu náměstí se nalézá historické souvrství o proměnlivé mocnosti. Barevnou škálou jsou vyjádřeny rozdíly mocnosti antropogenního historického nadloží vždy po 0,5 m. Praveké situace – souvrství (převážně svahové sedimenty překrývající pohřbený půdní typ) vzniklé v průběhu zemědělského pravěku o mocnosti cca 1–2 m – nejsou v této mapě zohledněny.

na zařízení spojená s obchodem, službami a prováděným řemeslem. Na náměstí byl instalován pranýř a šibenice. Náznornou představu uvedené reality přináší pro mladší období první ikonografické prameny, zachycující na ploše náměstí nejrůznější stavby – převážně lehké, většinou dřevěné, související především s obchodními aktivitami (masné a hokynářské krámy, obchodní sklady) a též zmíněný pranýř a šibenice (obr. 19). Jako pozůstatek šibenice byl v roce 1943 I. Borkovským interpretován zbytek dřevěného kůlu, zapuštěný do sloupové jámy vyhloubené do podloží v severovýchodním rohu výkopu pro požární nádrž na dolním Malostranském náměstí.⁴¹ V druhé polovině 13. století doplnil centrální prostor náměstí nový raně gotický farní chrám sv. Mikuláše se hřbitovem. Archeologicky jsou doloženy hroby severně od kostela.⁴² Během husitských střetů v roce 1419 byla větší část města vypálena a poničena. Trvalo poté několik desetiletí, než byla Malá Strana stavebně obnovena.

Nová radnice byla nakonec vystavěna v roce 1478 na parcele v severovýchodním rohu náměstí, kde stojí dodnes. Domy na náměstí vlastnili většinou nejbohatší malostranští měšťané, písemně dokladovaní převážně až od 14. století.⁴³

Organizaci plochy a úpravu náměstí dokládají četné dlažby vrcholně středověkého stáří zaznamenané při větším počtu archeologických výzkumů (obr. 18). Nálezy z druhé poloviny 13. až z počátku 14. století, získané ze souvrství s dlažbami a kamenitými posypy zpevňujícími jinak značně bahnitý povrch prostranství, dokládají čilý provoz. Na některých místech byly registrovány i vyježděné koleje. O směru jedné z komunikačních tras na náměstí svědčí k severu směřující liniové prohlubně, objevené v hloubce 1,8 m před západní fasádou domu čp. 2.⁴⁴ Z písemných pramenů lze v této souvislosti upozornit na zmínku o právu vybírat „dlažebné“, uděleném malostranským měšťanům králem Janem Lucemburským. Roku 1338 panovník povolil rychtáři, radě a obci Menšího Města pražského, aby vybírali poplatky z každého vozu nebo koně, již do jejich města přijíždějí. Tento příjem měli využít na zlepšení dlažby.⁴⁵

K velké proměně zástavby došlo po velkém požáru Malé Strany v roce 1541. Renesanční a následně barokní stavební aktivita tak částečně setřela původní středověký ráz náměstí.

Výraznou změnu přinesla výstavba profesního domu jezuitů ve středu náměstí a barokní přestavba kostela sv. Mikuláše na sklonku 17. a v 18. století. Postupně došlo k odstranění starší zástavby včetně rotundy sv. Václava (obr. 21). Na dolní části náměstí stával ještě v této době pranýř a šibenice. Z mladších zděných objektů postavených na náměstí lze zmínit budovu strážnice.⁴⁶ Obyvatelům města

22

sloužily kašny – jedna na horním a dvě na dolním náměstí – napájené vodovodem doloženým zde pro druhou polovinu 16. století (obr. 19, 21).⁴⁷ Pro studium historických vodovodů

■ Poznámky

41 Hrdlička (pozn. 24), s. 32, foto na tab. 5:3 a 6:1.

42 Archeologicky byla prozkoumána část etážového hřbitova, na němž se pohřbívalo snad již od poloviny 13. do poloviny 16. století. Celkem zde bylo dokumentováno 65 hrobů bez jakékoli výbavy. Jarmila Čiháková, Praha 1 – Malá Strana, Malostranské nám. čp. 2/III – Matematicko-fyzikální fakulta UK, in: Zdeněk Dragoun (ed.), Archeologický výzkum v Praze v letech 2005–2006, *Pražský sborník historický* XXXV, Praha 2007, s. 322. Při výzkumu kostela sv. Václava bylo odkryto 6 pohřbů datovaných do 14. až počátku 15. století. Čiháková – Müller (pozn. 3), s. 88.

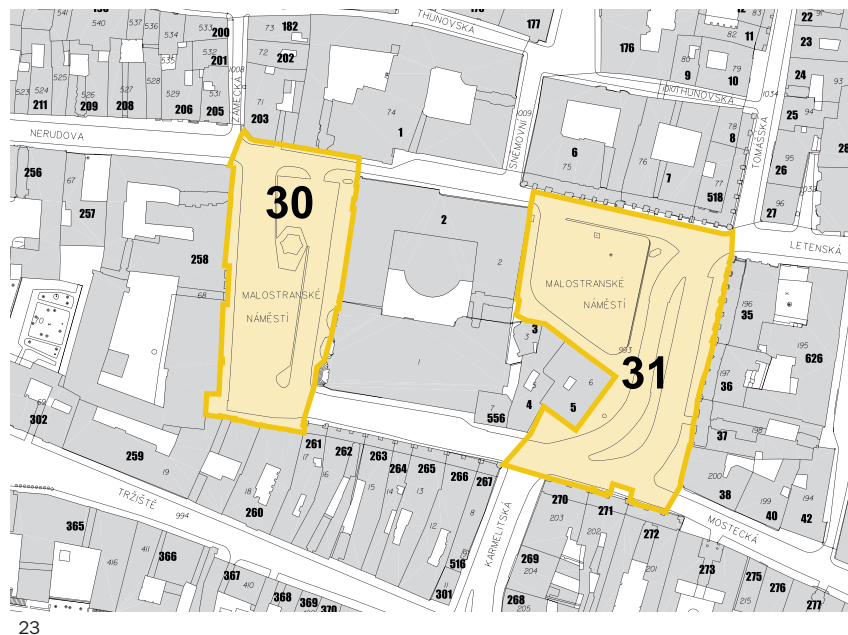
43 Martin Musílek, *Historická rešerše – Malostranské náměstí v archivních pramenech*, in: Zdeněk Dragoun (ed.), *Malostranské náměstí – archeologická, historická a ikonografická rešerše* (nepublikovaný strojopis, přístupný v Odboru archeologie NPÚ PR), Praha 2019, s. 53 a 66. – Havrda – Dragoun (pozn. 4), s. 7.

44 Viz Havrda (pozn. 5), s. 555–558.

45 Jaromír Čelakovský (ed.), *Codex iuris municipalis I (CIM I), Privilegia měst pražských*, 1886, č. 31, s. 52–53. – Musílek (pozn. 43), s. 54.

46 Pranýř (první zmíněný k roku 1356) se šibenicí byl zlikvidován v roce 1782 a o tři roky později byla odstraněna také vojenská strážnice postavená zde v roce 1668. V roce 1784 byly do Josefské ulice přeneseny z Malostranského rynku krámce. Musílek (pozn. 43), s. 59, 83.

47 Stáří dřevěného vodovodu nalezeného nedaleko od severozápadního nároží kostela sv. Mikuláše bylo potvrzeno dendrochronologicky. Datované kusy potrubí vyzvednuté při archeologickém výzkumu byly zhotoveny z borovic pokácených v letech 1567–1568 a 1575–1576. Tomáš Kyncl, *Výzkumná zpráva. Dendrochronologické datování*

Obr. 23. Malostranské náměstí s vyznačením významných archeologických ploch č. 30 a 31.

na ploše náměstí má nezastupitelný význam vodovodní plán z roku 1678.⁴⁸ K historické infrastruktuře města náležejí i úseky barokní kanalizace související se systémem odvodnění hradčanského svahu, místy dochované pod dlažbou náměstí či na parcelách s ním sousedících.⁴⁹

Archeologický potenciál náměstí a památky skryté pod jeho povrchem

Od pravěku až do novověku se v prostoru náměstí postupně vytvořilo mocné a komplikovaně strukturované nadloží, které obsahuje velké množství unikátních archeologických nálezů⁵⁰ (obr. 15). Jeho podoba umožňuje detailně studovat v prostorových souvislostech vývoj centrální části Malé Strany. V jeho kontextu jsou tak dokumentovány zahroubené objekty a ohniště pravěkého stáří; doloženy jsou rovněž pozůstatky opevnění náležející k různým fázím a liniím raně středověké fortifikace, jež chránila zdejší obyvatele (obr. 16). Evidovány byly raně středověké objekty včetně pozůstatků dřevěných či dřevohliněných domů, výrobní (pyrotechnologická) zařízení, využívaná při výrobě a zpracování kovů. Svoji stopu zde zanechaly v různých úrovních i dřevěné komunikace, úvozové cesty nebo úpravy povrchu místa kamennými posypy.

Ve vrcholném středověku se v centrální části náměstí – u kostela sv. Mikuláše – pohřbívalo. Několik vrcholně středověkých hrobů bylo objeveno i u rotundy sv. Václava.⁵¹ Vrcholně středověká a raně novověká éra se do náměstí

zapsala především intenzivní úpravou kamenný zpevněvaného pochozího povrchu. Pod dnešním povrchem se nesporně skrývají relikty zaniklých objektů, v minulosti postavených na náměstí (masné krámy, strážnice, kašny, pranýře apod.). Archeologickými výzkumy byla doložena existence pozůstatků historické infrastruktury města (dřevěné vodovody z 16.–17. století, kanalizace).⁵²

Srovnáním dnešní podoby terénu s původním reliéfem, jehož povrch jsme rekonstruovali na základě úrovní z více než 40 dokumentačních bodů získaných při výzkumech přímo na ploše náměstí a doplněných daty z nejbližšího okolí, je zřejmé, že mocnost historického (středověkého a novověkého) nadloží je značně proměnlivá (obr. 20). Pro rekonstrukci mocnosti nadloží byly využity výškové údaje převzaté ze soupisu archeologických dokumentačních bodů, který obsahuje základní informace o výzkumech realizovaných do roku 2005 (obr. 8a–b).⁵³ Údaje o mladších akcích pocházejí z dosud publikovaných zpráv o výzkumech, popřípadě z dokumentačních fondů Odboru archeologie NPÚ PR (obr. 8a–b).

Prostor hlavního malostranského veřejného prostranství se ve světle provedených výzkumů jeví jako jedna z nejvýznamnějších archeologických ploch v historickém jádru hlavního města. Význam archeologických nálezů posiluje i skutečnost, že nejstarší středověké sídlištní situace z tohoto prostoru jsou předběžně datovány do doby starší, než jsou v současnosti datovány počátky Pražského hradu jako centrální lokality Pražské kotliny.⁵⁴ Při jižní straně náměstí byly zjištěny pozůstatky raně středověkého opevnění, starší fortifikace se nalézají i při jeho západní frontě.

Na základě dosud získaných poznatků lze konstatovat, že podoba historických terénů nebyla výrazně ovlivněna novodobými úpravami a historické nadloží tu až na výjimky zůstává nenarušeno. Nejvíce byl terén upraven při gotické lokaci města v nejvyšší části plochy náměstí, tj. v jeho severozápadním rohu. K odstraňování nadloží docházelo převážně při hloubení rozličných výkopů pro inženýrské sítě. Je patrné, že narušení historického nadloží nemuselo být plošně nikterak rozsáhlé ani u hlubokých výkopů. To dokládá skutečnost, že i výkopy pro kanalizaci v minulosti budované na horním náměstí jsou široké pouze 0,8 m (obr. 17).⁵⁵ U hlavní kanalizační stoky (hlavní malostranský sběrač I), jež se nalézá v hloubce 7 m při východní straně náměstí, nelze vyloučit, že byla ražena. Tato po roce 1901 z cihel vyzděná stoka je vysoká 200 cm a široká 210 cm⁵⁶ (obr. 9a).

■ Poznámky

dřevěných potrubí nalezených při archeologickém výzkumu na Malostranském náměstí v Praze (nepublikovaný strojopis, přístupný na Odboru archeologie NPÚ PR), Praha 2019. – Havrdá (pozn. 5), s. 555–558.

48 Tzv. Malostranský vodovodní plán. Kopie plánu se nachází v Archivu hl. města Prahy (sign. MAP P III 1/353). Barevná fotokopie se nalézá také v archivu společnosti Pražské vodovody a kanalizace, a. s. (archív PVK, fond Obrazová sbírka, kt N 9, B 001/84). Originál tohoto plánu lze nalézt ve fondech Státního oblastního archivu v Třeboni.

49 Na horním Malostranském náměstí byla objevena cihlová kanalizační stoka před domem čp. 1. Havrdá (pozn. 5), s. 555; další úsek historické kanalizace byl zkoumán na parcele domu čp. 260 v jihozápadní části náměstí. Cymbalak – Řehák (pozn. 18), s. 66–80.

50 Archeologický výzkum je pro poznání památek pod zemí nezastupitelný. Využití jiných průzkumných metod, např. geofyzikálních, je na plochách historických náměstí až na specificky řešené otázky problematické. Velká očekávání pravidelně narážejí na obtížnou interpretovatelnost naměřených dat, navíc bez možnosti jejich časového zařazení.

51 K pohřbívání v rotundě sv. Václava viz Čiháková – Müller (pozn. 3), s. 88. Pohřebiště u kostela sv. Mikuláše bylo zkoumáno v roce 2005. Čiháková (pozn. 42), s. 322.

52 Hrdlička (pozn. 24), s. 32, foto na tab. 5:3 a 6:1.

53 Viz Hrdlička (pozn. 16).

54 Čiháková – Müller (pozn. 3), s. 296.

55 Pro úsek kanalizace před kostelem sv. Mikuláše a před domem čp. 2 byla tato skutečnost ověřena ve zjišťovací sondě realizované v roce 2018, kde takto úzký výkop pro kanalizaci měl hloubku 5,9 m. Havrdá (pozn. 5). Obdobně úzký výkop pro hlubokou kanalizaci byl v minulosti zachycen i před západní frontou náměstí, před čp. 258. Jarmila Čiháková, Malostranské náměstí ppč. 993, in: Zdeněk Dragoun (ed.), *Archeologický výzkum v Praze v letech 2007–2008, Pražský sborník historický XXXVII*, Praha 2009, s. 424.

Obr. 24. Generalizovaný rekonstrukční řez Malostranským náměstím před severní frontou jezuitského profesního domu (čp. 2). Vysvětlivky: 1 – novověká partie nadloží; 2 – středověká partie nadloží; 3 – svahové sedimenty s nálezy pravěké keramiky; 4 – svahové sedimenty bez antropogenních nálezů; 5 – rozsah sklepů domu čp. 2. Výškové umístění rotundy sv. Václava podle Čiháková – Müller (pozn. 3), s. 28.

zemní zásah z jakéhokoliv důvodu vyloučit nebo minimalizovat. Dlouhodobý a systematický zájem pražských archeologů o nejvýznamnější pražská náměstí tak přináší nenahraditelné informace o jejich památkových hodnotách. Cesta k preventivní památkové ochraně zdejších archeologických terénů je založena na průběžném a komplexním vyhodnocování všech získaných informací z archeologické činnosti a jejich zveřejnění pro širokou veřejnost.

24

Archeologickými výzkumy bylo ověřeno, že se místy již v hloubce 0,5 m pod stávajícím povrchem náměstí, tedy pod skladbou současných dlažeb, začínají objevovat středověké vrstvy s nálezy. Celková mocnost středověkého nadloží (antropogenní souvrství s archeologizovanými konstrukcemi a objekty) se na náměstí zvětšuje od jeho severozápadního rohu, kde činí cca 1,8 až 2 m, do 3,7 až 4,8 m při jeho jižní frontě s tím, že v místech zahloubených objektů je i výrazně větší (obr. 20). Archeologicky sledované situace lze rozdělit do několika horizontů (stratigrafických celků), které se však na jednotlivých částech náměstí liší:

- novověké souvrství (mocnost 0,5 až 2 m) s relikty dlažeb a též v minulosti na náměstí vybudovaných staveb a úseky historických vodovodů, kanalizací a pozůstatky různých aktivit;
- vrcholně středověké souvrství s dlažbami (mocnost 0,5 až 2,5 m) a zahloubenými objekty, včetně pozůstatků staveb vybudovaných na náměstí v minulosti;
- raně středověké souvrství (mocnost 0,5 až 2 m) s doklady existence dřevěných staveb a výrobních objektů; v místech se zahloubenými objekty je mocnost výrazně větší (obr. 24).

Pod středověkým nadložím se nalézají souvrství svahových uloženin o mocnosti 1–2 m s druhotně přemístěnými pravěkými keramickými nálezy, pohřbenými půdami a výjimečně i pravěkými objekty.

Památková péče – prevence a ochrana

Plocha Malostranského náměstí se nachází na území Pražské památkové rezervace a je památkou zapsanou na seznamu UNESCO. Obecně lze konstatovat, že památky archeologické movité i nemovité povahy představují v řadě pří-

padů nenahraditelné, a především neobnovitelné zdroje informací o naší minulosti. Jejich hodnotu nelze hledat pouze v artefaktech, ale v dochovaných terénních souvislostech, jež vypovídají o přírodním a historickém rámci uvedeného místa.⁵⁷ Malostranské náměstí o celkové rozloze 19 650 m² vytváří společně s početným souborem historické zástavby po jeho obvodu a v jeho středu unikátní a společností respektovaný památkový celek, do kterého náleží i hodnotné a dobře dochované památky pod jeho dlažbou. Plocha náměstí tak byla z uvedených důvodů zařazena již na sklonku 90. let 20. století na seznam významných archeologických ploch v Pražské památkové rezervaci, jehož cílem je podchycení dosud výrazněji neponičených míst s archeologickými nálezy v městské památkové rezervaci (obr. 23).⁵⁸ Definovaný památkový režim zde cílí především na vyloučení velkoplošných zásahů, jakými mohou být např. podzemní garáže, nebo důsledně zvážení nových tras inženýrských sítí. Ideovým záměrem uvedeného snažení je včasné definování archeologických hodnot území, které mohou být potenciálně narušeny novými zemními zásahy. Výhodou pro jejich vymezení jsou všechny dostupné informace získané z archeologické činnosti v daném místě nebo bezprostředním okolí. Tento přístup tak lze označit jako preventivní se snahou minimalizovat negativní dopady na středověké, novověké, eventuálně i pravěké nadloží (antropogenní souvrství s archeologizovanými konstrukcemi, objekty a nálezy) dochované v historickém centru města. Záchraný archeologický výzkum je tak za uvedeného stavu pouze finálním ošetřením zájmů památkové péče v případech, kdy není možné plánovaný

Příspěvek vznikl v rámci dílčího cíle I.1 Zpracování a vyhodnocení záchraných archeologických výzkumů NPÚ na vybraných nemovitých kulturních památkách, městských rezervacích, zónách a územích České republiky s dosud nechráněným archeologickým potenciálem výzkumné oblasti I. Archeologie financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO) a rozpočtu NPÚ.

Mgr. Jan HAVRDA
NPÚ, ÚOP v Praze
havrda.jan@npu.cz

PhDr. Jaroslav PODLIŠKA, Ph.D.
NPÚ, ÚOP v Praze
podliska.jaroslav@npu.cz

■ Poznámky

⁵⁶ Jan Bernár, Kanalizace na ploše Malostranského náměstí, in: Zdeněk Dragoun (ed.), *Malostranské náměstí, archeologická, historická a ikonografická rešerše* (nepublikovaný strojopis, přístupný v Odboru archeologie NPÚ, ÚOP v Praze), Praha 2019, s. 151.

⁵⁷ Havrda – Podliska (pozn. 2), s. 240–249.

⁵⁸ Dnes v platnosti aktualizovaná podoba viz Jaroslav Podliska et al., *Významné archeologické plochy na území Pražské památkové rezervace*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v hl. m. Praze, rkp., čj. NPÚ – 311/11213/10, Praha 2010. Malostranské náměstí je zde vedeno pod č. 30 a 31. Významné plochy jsou prezentovány pro veřejnost na webovém portálu Územně analytických podkladů hl. města Prahy, Atlas ÚAP, významné archeologické plochy: <https://uap.iprpraha.cz/#/atlas>, vyhledáno 4. 11. 2021.